

E. NAGY KATALIN

Pród helyneveinek névszociológiai vizsgálata

1. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszéke mellett működő Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport az elmúlt néhány évben központi feladatául tűzte ki tágabb kontextusban a jelenkori magyar helynévkincsnek, szűkebben véve Hajdú-Bihar megye helyneveinek a gyűjtését és kiadványokban, adatbázisokban való közzétételét. A kutatócsoport ezzel a névtudomány egyik alapvető elvárásának tesz eleget, ti. gyarapítja a magyar nyelvterületen készült helynévgyűjtemények sorát, s ezáltal az onomasztikai kutatások általános forrásbázisát. A célkitűzéseknek eleget téve 2015-ben megjelent a *Hajdú Bihar megye helynevei* sorozat első kötete¹, mely forrásanyagul szolgált helynév-szociológiai esettanulmányom-hoz. A helynevek gyűjtése és közzététele mellett megítélésem szerint az is fontos szakmai feladatnak számít ugyanis, hogy az időről időre napvilágot látó névtárak anyagát további nyelvészeti vizsgálatoknak is alá vessük.

Korunk technológiai lehetőségeihez igazodva a kötet névanyaga a Magyar Nemzeti Helynévtár² felületén is elérhető (a Magyar Nemzeti Helynévtár on-line programról részletesebben lásd Tóth Valéria³ és Nagy Máté⁴ tanulmányát). Az efféle digitális helynévtárak a helynevek közzétételének új útjait jelentik: a digitális kultúra fejlődésével nagy mennyiségű helynévi adat gyorsan, könnyen átláthatóan tárul az általános felhasználók és a kutatók elé egyaránt. A kötet munkálatai 2010-ben indultak meg Hoffmann István és Tóth Valéria vezetésével, PhD-hallgatók, mester- és alapszakos egyetemi hallgatók közreműködésével. A megye két északi járásába tartozó öt Hajdú-Bihar megyei település (Bocskai kert, Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hajdúhadház és Téglás) helyneveinek közzétételét célozta meg a kutatócsoport. A kötet munkálatai a következő munkaszakaszokból álltak: 1. a történeti adatok feltárása, 2. az élőnyelvi gyűjtés előkészítése, 3. az élőnyelvi gyűjtés, 4. a gyűjtött adatok rendszerezése, 5. kontrollgyűjtés, 6. adatbázis-építés, 7. szerkesztés. Ezekről bővebben: A történeti adatok feltárásához levéltári és könyvtári forrásanyagokat használtunk fel, amelyek főként településtörténeti kiadványok,

¹BÁBA BARBARA szerk.: *Hajdú-Bihar megye helynevei I. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Debrecen, 2015.

²<http://mnh.unideb.hu/>

³TÓTH VALÉRIA: Mai Magyar Digitális Helynévtár. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 19–27.

⁴NAGY MÁTÉ: A Bodroghöz helynevei a Magyar Digitális Helynévtárban. *Interdiszciplinaritás a régiókutatásban. Fiatal kutatók nemzetközi konferenciája III.* Szerk. SZÁLKAI TAMÁS–BARTHA ÁKOS–SZENDREI ÁKOS. Debrecen, 2012. 119–124.

korábbi, elsősorban kéziratos helynévgyűjtések és térképek voltak. A források kijelölése során figyelembe kellett vennünk azt a körülményt is, hogy egy-egy település teljes helynévállományának a felkutatásához s a nyelvi elemzésekhez nélkülözhetetlen az az ismeretanyag, amely az adott település nyelven kívüli (főként településtörténeti és gazdasági) tényezőit tartalmazza. Az élőnyelvi gyűjtéshez később már minden közzetevő úgy foghatott hozzá, hogy – az interdiszciplináris közelítésmódnak köszönhetően – volt némi rálátása a település történetére, nyelvi jellemzőire, közelebről pedig a névanyagára. A helyszíni gyűjtőmunka során a Google Earth program papírra nyomtatott úrfelvételeit használtuk. Az adatközlőkkel interjúkat készítettünk, amelyek általában 1-3 óra közötti időterjedelműek voltak. Az adatközlők kiválasztása során figyelembe vettük a szakirodalomban általánosan megfogalmazott elvárásokat, mint például a helybeli kiejtést jól tükröző beszédmód, lehetőség szerint a helyben születés, a huzamosabb megszakítás nélküli helyben lakás stb.⁵ A települések lélekszámával és területi kiterjedésével arányos számú adatközlővel dolgoztunk, Hajdúböszörmény helyneveit például mintegy félszáz adatközlő bevonásával gyűjtöttük fel. Az adatok lejegyzése és rendszerezése után elkészítettük a települések névanyagának az adatbázisait, majd szócikkekbe rendeztük őket.

2. Hajdúböszörmény helynévanyagának egyik közzetevőjeként lehetőségem nyílt arra, hogy a város helyneveivel, s azok földrajzi, szociológiai és történeti vonatkozásaival tüzetesen megismerkedjek. Efféle ismereteimre támaszkodva a település egy kisebb részén helynév-szociológiai felmérést elvégeztem.

A szocioonomasztika vagy helynév-szociológia a magyar helynévkutatásban viszonylag új kutatási területnek számít, s ebből adódóan eddigi eredményei meglehetősen esedékesek, metodikája kialakulatlan. A helynév-szociológia kisszámú hazai művelője elsődleges feladatának tekinti, hogy a tudományterület terminológiai, elméleti-módszertani problémáit tisztázza.

Ehhez jelen dolgozatommal én magam nem az elméleti problémák boncolgatásával kívánok hozzájárulni, noha nyilvánvaló számomra, hogy elvi problémák csak elméleti szándékú közelítésmóddal oldhatók meg. Jelenleg azonban – úgy látom legalábbis – hiányoznak a kérdéskört érintő alapvető empirikus ismeretek is. E hiányok csökkentését célozta a településen általam elvégzett helynévismereti vizsgálat. A névszociológia megkülönbözteti a *n é v h a s z n á l a t* és a *n é v i s m e r e t* fogalmát, noha e terminusok pontos körvonalazása is várat még magára. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy lényeges különbség van a nevek ismerete és használata között: a név ismerete nem jelenti feltétlenül azt, hogy a nyelvhasználó a mindennapi kommunikációs helyzetekben használja is azt. Az eddigi helynév-szociológiai munkák főként a névismeret bemutatására irányultak. Én magam is ilyen irányú feltáró munkát végeztem. A hagyományos helynévgyűjtések és a helynévkiadványok alapját a névtani irodalomban többnyire a települések közigazgatási határa adja. A helynév-szociológia máshogy jár el, vizsgálatait nem közigazgatási vagy földrajzi határokhoz igazítja, hanem nyelvhasználói

⁵Ehhez lásd SEBESTYÉN ÁRPÁD: Újabb eredmények és feladatok földrajzinév-kutatásunkban. *Magyar Nyelvjárások XIII.* Debrecen, 1967. 29–55.

közösségekhez, amelyet a helynévismeret és -használat szempontjából névközösségnek nevezünk. A névközösséget az azonos névkincset birtokló, mindennapi kommunikatív helyzetekben érintkező nyelvhasználók alkotják.⁶ Ennek alapján például a kétszázézer lélekszámú és csaknem ötszáz négyzetkilométernyi területen fekvő Debrecen lakosságán belül aligha számolhatunk csupán egyetlen névközösséggel, de még a 370 km² területen fekvő, több mint harmincezer lakosú Hajdúböszörmény sem tekinthető egyetlen névközösségnek. Éppen emiatt a helynév-szociológiai vizsgálatok alapjául nem célszerű nagy határú és lélekszámú településeket választani, módszertani szempontból szerencsésebb az első névszociológiai felméréseket kisebb településeken elvégezni. Eredményeink így jobban szolgálhatják a névközösség fogalmának minél pontosabb kidolgozását is. A helynévismeretet feltáró gyűjtőmunkához én magam csak azt követően fogtam hozzá, hogy az adott egység teljes helynévállományát egy hagyományos módszerrel folytatott helynévgyűjtés során igyekeztem minél alaposabban, a lehető legteljesebb mértékben egybeállítani. Ebben az előzetes munkában leginkább természetesen azokra támaszkodhattam, akik a legjobban ismerik az adott névanyagot.

3. Vizsgálatom tárgyául Pród település szolgált, amely közigazgatásilag Hajdúböszörmény része, területileg azonban a településtől északnyugati irányban 7 kilométerre fekszik. Pródon 256 lakos (a belterületen 176, a külterületen 80 fő) él, 114 lakóház (a belterületen 79, a külterületen 35 lakás) és 8 utca alkotja.⁷ Lakói gyakran érintkeznek egymással a mindennapos kommunikációs helyzetekben. A település története nem túl hosszú múltra tekint vissza. Hajdúböszörmény határában az 1950-es évek végére igen kiterjedt tanyahálózat alakult ki. A város vezetőségének döntése alapján utcákat mértek ki a határ több pontján azzal a céllal, hogy a tanyákon élő lakosságot ezekre a helyekre telepítsék. Így jött létre Pród is, ahová az 1960-as évek elejétől költöztek a lakosok. A városvezetés biztosította számukra, hogy földjeik és egykori tanyáik közelében folytathassák gazdálkodó, állattartó életmódjukat. Az 1960-as évek közepére a téveszesítésnek köszönhetően a legtöbb tanyán azonban megszűnt a gazdálkodás, s ez a tanyák, valamint a külterületi állattartás csaknem teljes megszűnését eredményezte. Ennek ellenére a tanyákhoz vezető utak, dűlőutak, a gazdálkodáshoz, állattartáshoz kapcsolódó legelő, kutak, öntözőcsatornák nevei, ahogyan a tanyanevek is igen aktívan máig megmaradtak a névközösség tudatában.

Helynév-szociológiai vizsgálatom korpuszát Pród jelenkori helyneveinek névtára adta, amely kül- és belterületi neveket egyaránt tartalmaz, s 317 névadatból áll. Ezt az adattárat jómagam a fent említett kötet munkálatainak egyik részfeladatákként állítottam össze.⁸

A helynevekhez fűződő névismeretet a helynév-szociológiai interjúk során mértem fel: minden adatközlőnek rögzítettem néhány általános szociológiai adatát: neve, neme, kora,

⁶Ehhez lásd GYÖRFFY ERZSÉBET: A helynév-szociológia kutatási területei, feladatai. *Helynévtörténeti tanulmányok* 9. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2013. 115–125.

⁷A ksh.hu 2013. évi adatai szerint.

⁸KATONA CSILLA–E. NAGY KATALIN: Hajdúböszörmény Helynevei. *Hajdú-Bihar megye helynevei* 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei. Szerk. BÁBA BARBARA. Debrecen, 2015. 98–253.

foglalkozása, iskolai végzettsége, szülei iskolai végzettsége, mióta él Pródon?, előtte hol élt? Az interjúk során efféle kérdéseket tettem fel: Van-e földjük a határban? Hol volt tanyájuk gyerekkorukban? Járnak-e a határba pecázni? Mivel járnak iskolába? Mi mellett haladnak el ilyenkor a busszal? Az így kialakult beszélgetést követően minden adatközlőtől végigkérdeztem mind a 317 általam összegyűjtött, az adatközlő által nem említett helynevet. A névismeretnek az aktív névismeret–passzív névismeret–nem ismeri a nevet szintjeit különböztettem meg. Így például ha az egyik 11 éves adatközlőm a *Mi mellett haladnak el ilyenkor a busszal?* kérdésre azt felelte, hogy a *Gátórház* mellett, azt az adott névre vonatkozóan aktívnek minősítettem a névismeretét.

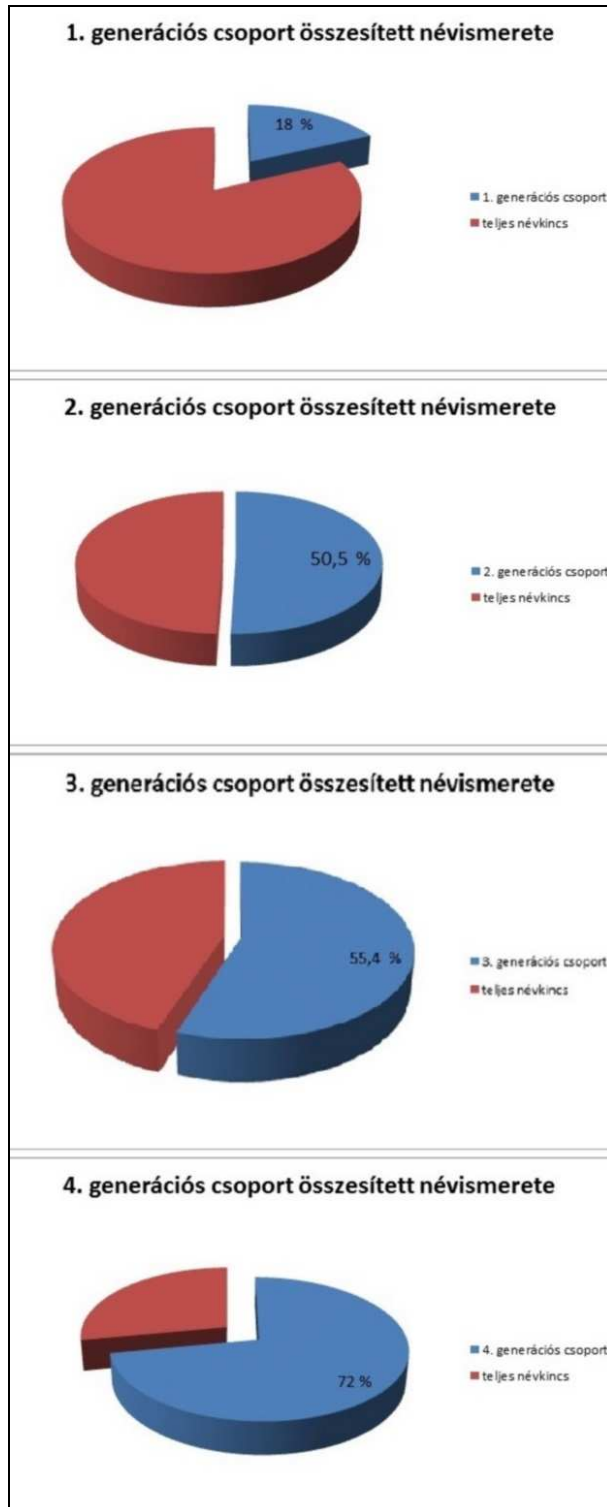
Az adatközlők generációs csoportjainak meghatározásakor a következő négy nemzedéki csoporttal dolgoztam: 1. 20 évesnél fiatalabbak, 2. 21 és 40 év közöttiek, 3. 41 és 60 év közöttiek, 4. 61 év feletti. Ezek a korhatárok az adatközlők életviteléhez, tevékenységéhez igazodnak. A kutatásba bevont helybeli lakosok megválasztása során tekintettel voltam a nemek, az életkor és az iskolázottság szerinti megoszlásra.⁹ Ezzel annak a célkitűzésemnek igyekeztem megfelelni, hogy a megkérdezettek minél jobban tükrözzék a közösség szociológiai összetételét. Így adatközlőim zöme a nyugdíjasok, a mezőgazdasági dolgozók, a szakmunkások és a tanulók köréből került ki.

Az adatközlők névismeretének bemutatására egyéni névtérképeket állítottam össze. Az egyéni névtérkép a névközösség részét képező egyén mentális térképén meglévő helynevek reprezentálása digitális platformon. Az egyéni névtérképekre csak azok a helynevek kerültek fel, amelyekhez az adatközlők aktív névismeretet párosítottak (ismeri a helynevet és tudja lokalizálni).

4. E tanulmányban nem vállalkozhatok vizsgálati eredményeim részletes bemutatására, csupán a legfontosabbnak tűnő tanulságok jelzésszerű ismertetését kívánom megtenni.

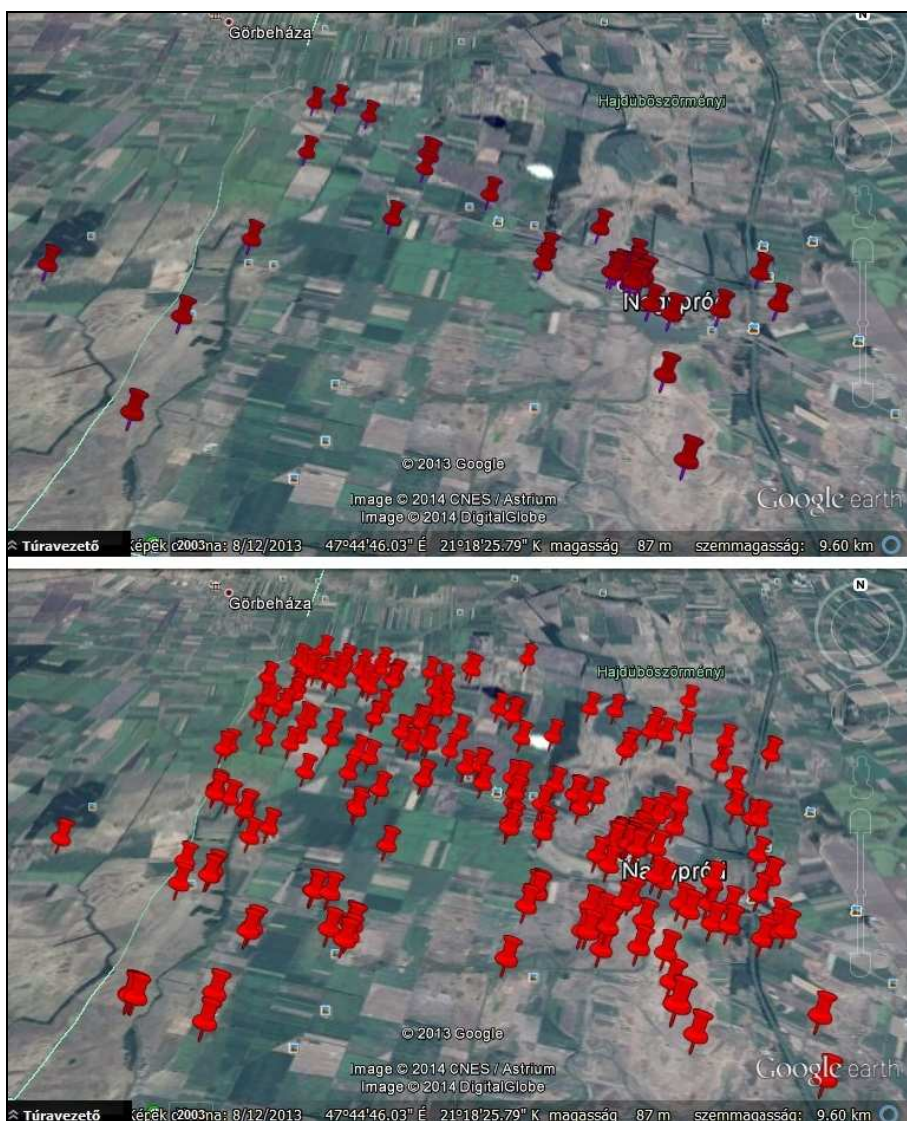
4.a. Az életkor és a névismeret között szoros kapcsolat figyelhető meg, vagyis az empirikus vizsgálatokkal is bizonyítható az az intuitív kutatói hipotézis, hogy az idősebb adatközlők több, míg a fiatalabbak kevesebb helynevet ismernek.

⁹Adatközlőim voltak: 1. generációs csoport: Nagy Anna (11), Juhász Erika (11), Varga Gitta Teréz (11), Hortó Dávid (12), Nagy Daniella Fanni (15), Nagy Ádám Dávid (20). 2. generációs csoport: Török Tamás (29), Molnár Tamás (34), Papp István (35), Faragó Tibor (37). 3. generációs csoport: Hortó Jánosné Oláh Margit (46), Hortó János (50), Földvári József (54), Varga László (56), Asztalos Antal (56). 4. generációs csoport: Varga Gáborné Rácz Eszter (69), Molnár Dánielné (71), Andirkó Imre (75), Kati Sándor (75), Rácz Antalné Fülöp Mária (75), Varga Gábor (77), Molnár Dániel (81).

1. ábra: A generációs csoportok összesített névismere.

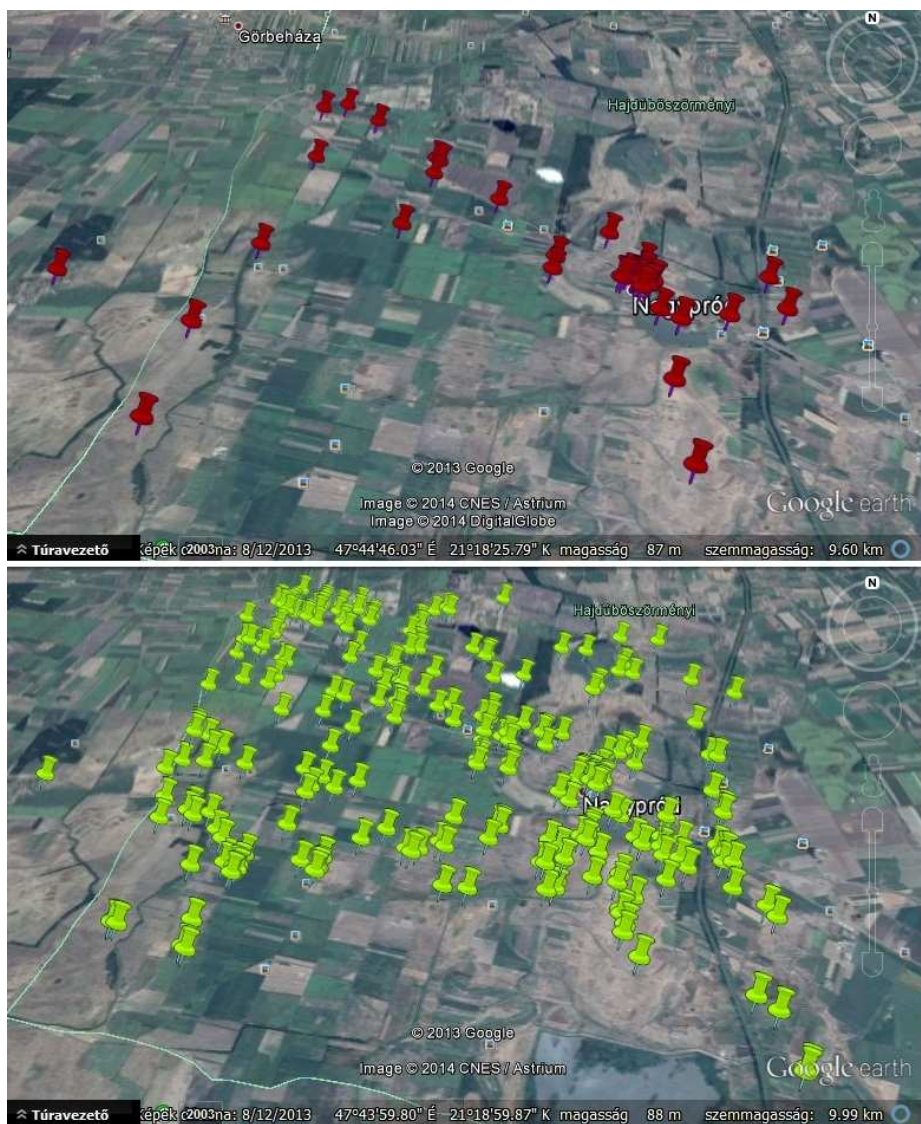
A legfiatalabb adatközlő Nagy Anna (11) és a legidősebb adatközlő, Kovács Istvánné Szakácsi Anna (87) névismerete kapcsán megfigyelhetjük, hogy míg a legidősebb adatközlő névismerete csaknem az egész területet lefedi, addig a legfiatalabbét néhány tucat név teszi ki csupán. Ez utóbbiak szórása a belterület felől a külterület irányába haladva ritkul. A fontosabb utak mentén fekvő helyek nevei ismertek a legfiatalabb adatközlő számára – ez a jelenség egyébként az első generációs csoport többi tagjánál is megfigyelhető.

2. ábra: A legfiatalabb adatközlő (fölül) és a legidősebb adatközlő (alul) egyéni névtérképe.

4.b. A legkevesebb nevet ismerő Nagy Anna (11) és a legtöbb nevet ismerő Molnár Dániel (81) névismeretének bemutatásakor a 2. ábrához hasonló képet kapunk.

Ehelyütt jegyzem meg, hogy a nyelvészeti szakirodalomban elterjedt nézetekkel ellentétben – miszerint egyetlen adatközlő sem ismeri a település teljes névanyagát – jómagam Molnár Dániel (81) személyében talákoztam olyan adatközlővel, akinek névismerete csaknem teljesen lefedi a névközösség névkincsét, amely ez esetben Pród település teljes névkincsével is azonos. Igaz, mint fentebb arról szó esett, Pród közigazgatási tekintetben nem önálló, és – ami ebben a vonatkozásban különösképpen fontos körülmény lehet – kis számú lakossága van csupán.

3. ábra: A legkevesebb- (fölül) és a legtöbb (alul) nevet ismerő adatközlő egyéni névtérképe.

4.c. Feltűnő, hogy meglehetősen kevés olyan nevet használnak a névközösség tagjai, amelyet mindenki ismer. Minden adatközlőm ismerte az alábbi neveket: *Afész bolt,*

Bagota (falu), *Bagota* (legelő), *Bagota utca*, *Gátórház*, *Halastó*, *Hatöles út*, *Hortobágy*, *Iskola*, *Keleti-főcsatorna*, *Libatelep*, *Pród*, *Pródi-halastó*, *Pródi-halom*, *Rét*, *35-ös*, *35-ös út*. Ez mindössze 17 név, amely a teljes névkincsnek csupán a 4 %-át teszi ki. Ezek jórészt a fontosabb utak, külterületi lakott helyek, vizek nevei, tehát javarészt olyan nevek, amelyek nagyobb kiterjedésű helyet jelölnek és természetes névadással keletkeztek.

Feltűnő továbbá, hogy a belterületi neveket nem minden adatközlő ismeri. A 16 belterületi névből mindössze 4 olyan van, amit mindenki ismer: *Áfész bolt*, *Bagota utca* (a falu főutcája), *Hatöles út*, *Iskola*. Az első generációs csoport tagjai egyáltalán nem ismerik az átnevezett utcák korábbi neveit, míg a 4. generációs csoportba tartozók a hivatalos névadással keletkezett belterületi utcaneveket nem ismerik. Mindez azt jelzi, hogy a hivatalos névadással keletkezett nevek nem feltétlenül fontosak a nyelvhasználók számára. Ebből arra következtethetünk, hogy a helynév-szociológiai szempont bevonása az alkalmazott helynévkutatásba, illetve a hivatalos névadásba ösztönző hatással lehet a névtervezésre is.

Az efféle vizsgálatok reményeim szerint egy új nyelvészeti kutatási terület, a helynév-szociológia terminológiájának és metodikájának megszilárdulásához vezethetnek. A helynév-szociológiai vizsgálatokat – az alkalmazott módszer finomításával is egybehangolva – érdemesnek tűnik további névközösségekre is kiterjeszteni.